

BAKÓCZ TAMÁS *BREVIARIUM*ÁNAK KÉZIRATOS VERSEI

Ráth György gyűjteményével jutott az Akadémia Könyvtárába e század elején hagyatékának az a része is, amely lefejtett könyvtáblákat, könyvekből származó töredékeket tartalmazott. Ennek az anyagnak az átvizsgálása során az íráskép hasonlatos volta és egyéb külső ismertetőjegyek alapján három korábban összetartozó levelet lehetett elkülöníteni. Kettő közülük valaha egy fólió alakú kötet első és hátsó táblájának belső oldalát képezte, ezt mutatják a ragasztós, be nem írt felületek. A harmadik levél pedig a hátsó kötéstábla előtt helyezkedett el, úgynevezett előzéklap volt. A szélek rongálódása és a szújaratok egyértelműen bizonyítják ez utóbbi lapnak a hátsó táblával való régebbi szoros helyzetét.¹ Mindhárom lapon latin nyelvű feljegyzések vannak, amelyek több személytől származnak. Két levélen verseket találunk hely- és időmegjelöléssel, sőt az egyik bejegyző nevét is ránk hagyta. A következőkben elsősorban ezekkel a verskéziratokkal foglalkozunk.

Az egykori kötéstáblát megelőző lap rectójának közepén „fr. Urbanus Keuesdinus Strigonij 1. 5. VIII.” olvasható, fölötte pedig a következő vers:

„Ad modum dies est letitie
Infans iesus nascitur conterens merores
Dissoluens mestitias / et vitia purgans
Cumulauit gaudia addidit letitiam /
Spem uenie ferens / Hostis iam demergitur.
Et cristus excolitur infinita laude.
Ponitur presepio / pannis inuolutus
Eiulat puerulus / ingemiscit parens
Celo canunt angeli / pastores refocillant.
Nati regis fama / ad Betlehem dirigunt
Natum regem cernere / cum regina poli.”

¹ Jelzete: MTA Könyvtára, Kézirattár, K 788.

Nézzük először a bejegyző személyét. A fráter megjelölés Urbanus Keuesdinus neve előtt szerzetes pap voltára utal. Mint koldulórendi barátot, Esztergomban a XVI. század elején csak a domonkos vagy a ferences rend tagjai között kereshetjük. A domonkos rend emlékonyagában ilyen név nem fordul elő. Fráter Urbanus Keuesdinus, azaz Kövesdi Orbán így feltehetően azzal a salvatorianus ferencessel lehet azonos, akit az egykorú Minorita Krónika egyetlen alkalommal – 1526-ban – említ „frater Urbanus de Kövesd sacerdos” néven.²

Verséhez ő maga adja kezünkbe a kulcsot, amikor a „Dies est letitie” dallamára utal. Ez a karácsonyi cantio nem tartozik a katolikus egyház klasszikus himnusz-kincséhez. Legkorábbi előfordulásai azt mutatják, hogy születését nem tehetjük a XIV. századnál korábbra. A következő századokban viszont már igen sok lejegyzését ismerjük; különösen német és cseh területről származó kódexek őrizték meg. Ugyanazon kéziratban sokszor a latin szöveg mellett megtaláljuk a német fordítást, vagy éppen „Mischgedicht”-ként – egy sor németül, a következő latinul stb. – fordul elő.³ Versformáját a trochaikus lejtésű tizenhármast, az úgynevezett vágáns ritmus sorelemeinek kombinációja alkotja (7,6 7,6 7,7,6 7,7,6). Az ének szövegének és még inkább dallamának a XV. századtól napjainkig nyomon kísérhető magyarországi életével Dobszay László foglalkozott. Az első magyarországi lejegyzett emléke, a Mátyás király korabeli Thuz Antifonale már egy- és háromszólamú változatát tartalmazza. A cantio magyar átköltését az 1506-ban másolt Winkler-kódex őrizte meg. A XVI. században már elterjedt és népszerű népének volt. Az 1566-os váradi, az 1569-es debreceni és az 1574-es Huszár Gál-féle protestáns énekeskönyvekben megtalálható a szövege és a dallamára való utalás is. Telegdi Miklós esztergomi érseki vikárius prédikáció előtt vagy után való énekül ajánlja 1577-ben, ami azt mutatja, hogy a katolikus egyház régi és jóváhagyott énekkincséhez tartozott. A teljes középkori dallamot még napjainkban is megtalálta Dobszay mint katolikus népéneket Heves megyében.⁴

Az éneknek ebben a hosszú életében egy állomás Kövesdi Orbán verse. A karácsonyi történetet mondja el jóval egyszerűbben, mint mintája. Sorai a karácsonyi ünnepkör biblikus-liturgikus szöveghagyományának elemeiből tevődnek össze. A zsolozsmázásból jól ismert képek, sorok mintegy vezérszólamhoz igazodtak és rendeződtek az ugyancsak sokat énekelt cantio dallamához. Ahogy a karácsonyi történet, a betlehemi istálló csodájának elmesélését a szárnyasoltárok mesterei fáradhatatlan aprólékossággal munkálták, úgy fogalmazták újra meg újra színezve az ismert história részleteit a költők. Az ájtatos szemlélő a képsorokat végig-elmélkedte és talán -énekelte is. A Winkler-kódexbeli *Szép éneknek* a részletekben való elmerülése, a történetnek mintegy elhúzása talán erre vezethető vissza.

² KARÁCSONYI János, *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*, I. Bp., 1923, 385.

³ CHEVALIER, 4610; J. JANOTA, *Studien zu Funktion und Typus des deutschen geistlichen Liedes im Mittelalter*, München, 1968, 95.

⁴ DOBSZAY László, *Dies est letitie*, Acta Ethnographica Hungarica, 20(1971), 387–410; Uő, *Dallaminta a Példák Könyvének verses tízparancsolatához*, MKsz., 90(1974), 307–312.

A középkori béklyóból, a bűnben fogant test megvetésének kényszeréből felszabadult öröm veszi körül ezt a földre húzott isteni világot a művészet minden ágában. Szerényke hang ebben a nagy együttesben ez az Esztergomban keletkezett énekvers is.

Már említettük Kövesdi Orbán strófaszervezetét, a trochaikus lejtésű tizenhármas egy kombinált formáját. Egyes sorai verstani kézikönyveinkben a középkori kedvelt vágáns ritmus példájaként szerepelnek. De a gyakran alkalmazott sorok ilyenfajta strófává rendezésével már ritkán találkozunk. Egyetlen alkalommal találjuk meg a *Carmina Burana*-ban, a tavasz születését ünneplő „Letabundus rediit avium concentus” kezdetű versben.⁵ Ott a viasszorított tél fölött diadalmasan születő tavaszt a földanya virágba borult ölében körülzengi a természet kórusa. Ebbe az ünneplésbe kapcsolódik bele az ember fölszabadult örömujjongása is. A „megkeresztelt” cantio szövegén – úgy érzem – valósággal átüt az eredeti vers. Amikor Michael de Hungaria nálunk is nagyon népszerű prédikációs kézikönyvében a karácsonyi ünnepekre a „Dies est letitie”-t ajánlja, nyomatékosan hozzáfűzi – csak itt –, hogy „hilariter” kell azt énekelni. Kövesdi Orbán fülében persze már a karácsonyi ének dallama zümmögött, erre utal címében is, de ugyan ki merné állítani, hogy nem ismerhette a tavaszdalt is. Ennek az elsüllyedt irodalomnak hazai ismeretéről a Magyi-kódexbe firkált versek tanúskodnak, a legújabbban meg éppen egy esztergomi eredetű kötetből, Bakócz Tamás környezetéből kerültek elő hasonló bejegyzések.⁶

Nem sokat tudtunk eddig a ferences rend Mohács előtti zenei kultúrájáról. Tartományi gyűlésük szabályozta 1499-ben az egyházi éneklés módját: „quia vero cantus ecclesiasticus divinae laudis est sacrificium non solum eorum qui psallunt, sed etiam auditorum aedificatio esse debet.” E kettős lelki épülés céljából ugyanakkor elrendelték, hogy több kolostorban, így az esztergomiban is mindennap kell énekes misét mondani. További adalékot rejtegetett a rend mostanában átvizsgált formuláskönyve, amely orgonaművet tartalmaz, még hozzá didaktikus céllal.⁷ Nyilvánvaló, hogy mindez az egyházi népéneklés fellendüléséhez vezetett, és a fejlődésbe beilleszthető Kövesdi Orbán énekverse is.

Külön érdekessége az esztergomi cantiónak, hogy szinte egy időben keletkezett a magyar parafrázissal. A Winkler-kódex 1506-os évszáma ugyanis csak a kötet első felének másolására vonatkozik. A végére bejegyzett *Szép ének*, a „Dies est letitie” magyar változata, valamint a szerzetes élet szabályainak ugyancsak ilyen mértékre

⁵ *Carmina Burana*, 74.

⁶ Clemens Flavius de Lehota esztergomi kanonok, aki Bakócz környezetében is előfordult, egy, a tulajdonában volt 1502-es Petrus Lombardus-kötetbe írta be 1506 után a „viri venerabiles, sacerdotis Dei” kezdetű verset. Budapesti Egyetemi Könyvtár, Vet. 02/8b. A kötetre Mezey László hívta fel figyelmemet. A vers több XV. század végi nyomtatványban is előfordul: PSEUDO-AUGUSTINUS, *De dignitate sacerdotum*, Paris, 1485; L. DOZOLI, J. BUYER, *Repetito capituli*, Paris, 1490. A másolat forrása ezek valamelyike lehetett.

⁷ L. BATTYÁN, *Leges ecclesiasticae regni Hungariae*, III, Kolozsvár, 1827, 621; SZIGETI Kilián, *A középkori orgona, különös tekintettel a magyarországi emlékekre*, Magyar Zene, 15(1974), 196–199.

szedése lehet későbbi beírás is, azaz közelíthet Kövesdi Orbán 1508-as évszámához. Mohács előtti költészetünkben ez a strófa csak az említett versekben, valamint az ezekkel eredetileg nyilván összefüggő Példák Könyve-beli „Istenes élet regulái”-ban (1510) fordul elő. Egy időben született nálunk a „Dies est letitie” latin és magyar átköltése; természetesen nem bizonyítható, hogy mind a kettő Kövesdi Orbán műve. Emlékezzünk itt a már említett német „Mischgedicht”-re vagy a hozzáink közelebb álló *Szent László-ének* keletkezésének legújabb teóriájára.⁸ A legközelebbi analógia persze Csanádi Albert pálos szerzetes, aki ugyanekkor verselt mindkét nyelven. Nyilvánvalóan a köznépek és a női szerzeteseknek készült a magyar változat, a férfikolostorok számára pedig a latin. Az 1507-es ferences tartományi gyűlés ugyanis a „De Latinizando” címszó alatt szigorú büntetés mellett meghagyja a „litteraliter loqui et exponere” szabályát a szerzeteseknek.⁹

A kéziratlapon ezután két idézet következik Gregoriustól, illetve „Iheronymus”-tól, nyilván valamilyen szentenciagyűjteményből. Majd ismét egy vers jön, ezúttal egy epigramma:

„De Sancta Maria Virgine

Desinet et nunquam dive preconia matris
Inclita per cunctos magnificare dies
Sicque sue sancte postquam compleverit annos
Virgineis precibus celica regna petet.”

A szüntelenül imádkozó Mária a mariológiai irodalom kedves témája volt, Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát is többször időztek a gondolatnál. A közvetlen ihlet forrását itt talán az esztergomi Bakócz-kápolna oltárán éppen akkor elkészült Magnificat Madonna ragyogó fehér domborművében kereshetjük. A négy sor gondolati monotóniáját – a szüntelen imádkozás a tárgya – finoman lazítja az első sor „mater” megnevezésével párhuzamosan a második részben a „virgo” megjelenítés, amely a szublimált színhelyhez alkalmazkodik.

A két verssel egy időben, de legalábbis egyazon metszésű tollal jegyzett be Kövesdi Orbán a hátsó tábla belső oldalára egy pestis-receptet. A gyógyszer egyszerű alapanyagokból áll. A liturgikus gyakorlatban közkezen forgó tömjén és mirha – a háromkirályok ajándékából az arany helyett sáfrány –, ezek voltak a köznépek között forgó ferences barátok házipatikájában. A Schola Salernitana is hasonló gyógyszereket javasolt. Az 1508-as verssel való egyidejű bejegyzés mellett az is szól, hogy éppen azokban az években dúlt nálunk is, a környező országokban is az évszázad legnagyobb pestisjárványa. Amikor a régi, egyedül bevált recept szerint „cito, longe, tarde” menekült mindenki, aki csak tehetett: a király Budáról Prágába,

⁸ VEKERDI József, *A Szent László-énekhez*, ItK, 76(1972), 133–145.

⁹ BATTYÁN, *i. m.*, 652.

Paulus Crosnensis Krakkóból Magyarországba. Akinek maradnia kellett, mert a szeretet törvénye úgy kívánta, hogy ne hagyja el a rá bízott nyáját, az osztozott a közös sorsban. A ferences krónika szerint ekkor közel négyszáz szerzetes esett áldozatul a járványnak.¹⁰ Az eddig ismertetett levél felső részén üresen maradt helyre tíz évvel később Kövesdi Orbán egy újabb epigrammát jegyzett le, ugyancsak Esztergomban. A lap bal felső sarka hiányzik, ezért a vers címe és három első sora csonka.

„... de nativitate S. Marie
 /- -/- -/- tellus . tua si bona noris
 /- -/- nulla és maxima terra fores
 /- -/ quis nescit delos tibi cessit et ida
 Ista licet vanos iactet et illa deos.

Strigonij 1. 5. 18.”

A vers címe szerint Mária születését ünnepli, azt a napot, amelyet a magyar egyházban Kisasszonynap néven, szeptember 8-án emlétenek. Mária születési helyét illetően a középkori teológia hol Názáret, hol Betlehem mellett döntött. A vers éppen ott hiányos, ahol a város neve említve volt, ezért nem tudjuk, hogy melyik hagyományt követte. Felderíthetjük viszont versének forrásvidékét, és onnan a hiányzó rész is megoldást nyer. Az első sorok félreérthetetlenül utalnak a Bibliának Máténál (2, 6) található szövegére: „Et tu Betlehem, terra Juda, nequaquam minima és in principibus Juda, ex te enim exiet dux, qui regat populum meum Israel.” Az idézet bekerült a Breviariumba is, az esztergomi *Ordinarius* (1509) az adventi primák antifonájának írta elő. De elhangzott a vízkereszti játékokban is mindenütt Európában, a győri „Tractus stellae”-ben is megtaláljuk. Ezekben a helyeken mindenütt a születendő Megváltóval büszkélkedik a csöppnyi város. Kövesdi Orbán az öröklött formába új gondolatot öltöztetett. Mária szülőhelye kel versenyre az epigramma két következő sorában az ókori mitológia istenek bölcsőjét ringató tájaival: az Apollo és Diana szülőhelyével dicsekedő Délosszal és a Zeuszt ringató

¹⁰ „Contra pestem

Recepta. Camfóra	3 [- drachma]	I
Thuriace bone	3 [- drachma]	II vel III
Croci	3 [- drachma]	I
Aleopatici	3 [- drachma]	I [aloe hepatica?]
Mírre	3 [- drachma]	III

Misce tum auri puri tabulas septem quamque [?] tabulas conterendo cum tribus predictis tabulis et cum duabus totam massam involvendo.” A „Regimen Scholae Salernitanae” gyógyszerere a pestis ellen: „Ex aloe Myrrhae Crocu fit pilula firma.” A ferences rendről és a járványról lásd Blasii de ZALKA et continuatorum eius *chronica fratrum minorum*, in *Analecta monumentorum Hungariae historica*, ed. F. TOLDY, Pest, é. n., 270–271.

krétai Ida hegygel. A két utóbbi sorral a költő egészen más irodalmi táj felé nyit kaput. Kortársa, Jacopo Sannazaro nagy eposzában (*De partu Virginis*, II, 251) köszönti így a hazatérő Mária szülőföldjét:

„Bethlemiae turres, et non obscura meorum
Regna patrum, magnique olim salvete penates.
Tuque o terra parens regum, visuraque regem,
Cui sol et gemini famulantur cardinis axes,
Salve iterum. Te vana Jovis cunabula Crete
Horrescet, ponetque suos temeraria fastus,
Moenia te Dircaea tremant ipsamque pudebit
Ortygiam geminos Latonae extollere partus.”

Nem kétséges, epigrammánk második részének alapötlete innen származik. A pápai udvar híres költőjének mitológiai utalását Kövesdi kevésbé rafinált formában fejezte ki. Hogy az akkor még csak kéziratban terjedő eposzt felhasználta, az korának irodalmi ízlése szerint erény, mert kitűnő forrásból gyűjtögetett. Egyébként maga Sannazaro is így tett, mert sorait bontogatva nála megcsodált mesterének, Pontanónak gondolataira bukkanunk. Gondolatok és némileg módosított sorok átkölcsönzése megengedett, sőt kívánatos volt arra az elvre alapítva, hogy amint a latin nyelvet nem lehet újítani-bővíteni, ugyanúgy véges a gondolati és formai elemek gyarapíthatósága is. Sannazarót kortársai azért ünnepelték, mert eposzában a klasszikus hagyomány és a kereszténység kitűnő ötvözetet alkot. Kövesdi Orbán epigrammája kicsi méreteken ugyanezt valósítja meg. Mint két pilléren nyugszik verse a biblikus hagyományon és a kortárs humanista művén. De csak az építőelemeket vette át, hogy velük arányosan szerkesztve egészen újat alkosson.

Lapozzuk most vissza gondolatban azt a kötetet, amelynek valaha ezek a lapok részei voltak. Az első kötéstábla belső oldalára illeszkedik harmadik megtalált levelünk. Aki a kötetet egykor felnyitotta, tekintete először erre az oldalra esett. Bejegyzések és vakarások között a lapon a főhelyet itt is egy vers foglalja el. Nyolc disztichonban egy főpap (preses) magasztalását olvashatjuk:

„Salve de numero vatum venerande sacerdos
qui condis calamis carmina casta tuis.
Laudibus inuigilas summe genitricis et orbis
et tribuis magno victima grata ioui.
Nam reficis aras templi truncasque ruinas
Ecclesie donas munera larga tue.
Vestibus exornas sacris venerabile templum
Sic cultu proprii gloria magna soli.
Tempora nam pereunt celeri mox acta volatu
Sic pariter rapidi preteri[e]re utres.

Sola manet virtus magno decorata nitore
Ingenium mores vitaeque labe carens.
Ergo prius pulchros liquet sua sidera celos
Atque ingens vacuum piscibus equor erit
Quam tantum intereat preses mitissime nomen
Quam extinguant laudes horrida fata tuas.
1.5.XV.”

Muraközy Gyula fordításában:

Tisztaszavú verset szerző, mindenféle tisztelt
főpap, a költőrend tagja, köszöntelek én.
Virrasztván fennkölt lelked dicséri teremtnök,
s méltó áldozatod tiszteli nagy Jupitert.
Mert újjáépítség te ledőlt templomfalat, oltárt,
s élvezi egyházad bő adományaidat.
Szent miseköntőssel díszítség tisztelt falu szentélyt,
s így ez a gond a saját fényedet is növeli.
Mert gyorsan feledésbe merül sok tett az idővel,
sok gögtől dagadó ember a semmibe hull.
Ám soha el nem vész a tehetség, büntelen élet,
és az erény, aminek dísze örök ragyogás,
így hát hulljon előbb le a csillag mind a nagy égről,
s roppant tengerből fogyjon előbb ki a hal,
semhogy, legszelidebb vezetők, elenyésszen a híred,
s árnyba borítsa a sors végzete érdemeid.

A kézírás gyakorlottabb kézre vall, mint azt Kövesdi Orbán esetében láttuk, de a részletek alaposabb vizsgálata nem zárja ki azt, hogy a bejegyző itt is ő lehetett. A szembeötlő helyen gondos, szép írásra törekedett, ezt a vers természete, elhelyezése is megkívánta. A vers fölött a címet vagy ajánlást durván kivakarták. A rendelkezésre álló technikai segítséget igénybe véve is csak a következőket lehet kiolvasni: „Venerabili Domino [...] Ecclesiae Cathedrali [...] Thyrnavius Monachus [...]”, majd ismét „Monachus”. Mintha az eredeti bejegyző is törölt volna, hogy szövegét újrafogalmazza.

A Thyrnavius Monachus névről humanista költőnk, az irodalomtörténetben Nagyszombati Márton néven ismert bencés apát neve jut eszünkbe. Egyetlen fennmaradt műve, a nagy terjedelmű verses exhortáció 1523-ban jelent meg.¹¹

¹¹ Martini THYRNAVINI *opusculum ad regni Hungariae proceres*, in E. ABEL, Stephanus HEGEDŰS, *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*. Bp., 1903, 217–270.

A kötet, amelyből kéziratos lapjaink származnak, Kövesdi Orbán bejegyzései szerint 1508 és 1518 között Esztergomban volt. A kötéstábla belső oldalára, a legfeltűnőbb helyre beírt vers, egy az Isten dicsőségére, a templom helyreállításán munkálkodó főpapot magasztal, aki az egyház számára tett adományokkal, díszes ruhákkal tetézi érdemeit. A hely: Esztergom, az évszám: 1515, a templomépítő főpap esetében csak Bakócz Tamásra gondolhatunk. Neki ígért örökre fennmaradó hírnevet magasztalója, mert egyedülálló erényei („sola manet virtus”) biztosítják ezt számára. Az egykorú olvasóban ennek a „virtus”-nak említése olyan képzeteket idézett fel, amely egész Európa reneszánsz gondolatvilágának egyik folytonosan visszatérő és vezető motívuma volt. Megértéséhez némi visszatekintés számunkra is elengedhetetlen.

A középkori ember helyzetét a Dei providentia, az isteni gondviselésbe vetett hit mint horgony rögzítette a világegyetemben. Amikor ez a kötelék meglazult, a hajót egy új hatalom vette a hátára, a kiszámíthatatlan Fortuna. A késő ókornak ez az úton-útfélen tisztelt, valóban triviális istene visszaszorítva, elfojtva vészelt át a középkor századait. A táguló világegyetem megismerhetetlensége, a kereskedelmi vállalkozások kockázatos volta szabadította az emberiségre a korlátlan lehetőségek és váratlan fordulatok jót és rosszat egyaránt tartogató istenségét. Hatalmával szemben az ember tehetetlen volt. Petrarca szerint az egyetlen lehetőség, hogy örülünk annak, amit kaptunk, és reménykedünk abban, amiben nem részesültünk. Ez a passzív magatartás a virtus, ez vezet a legfőbb jóhoz, az örömhöz. Aragóniai Alfonz ünnepélyes bevonulása alkalmából Nápolyba, 1443-ban, a firenzeiek menetében kocsi vitte a megszemélyesített Fortunát, mögötte haladt az erények csoportja mint kíséret. Fél évszázaddal később a Vatikánban, egy allegorikus játék keretében, az oly sok virtussal rendelkező Héraklész végül is gúzsba kötötte Fortunát. A két kép között az erőviszonyok teljes átrendeződését, a reneszánsz ember önbizalmának talpraállását figyelhetjük meg. Az emberben rejlő Virtus lassanként magába gyűjtötte mindazt a szellemi és testi képességet, amellyel a „hajtsátok hatalmatok alá a földet” fölszólításnak engedelmessé lehetett. De Fortuna istenasszonyt se kímélte az idő, olyan rétegek rakódtak rá, amelyek korábban nem voltak tartozékai. A képi ábrázolások egy részén férfialakban jelenik meg, merészen lobogó hajjal. Bakócz Tamás ismert érmén is így látjuk, amint egy delfin hátán vitorlázik a tengeren. A kedvező szél, amelyet egyébként ugyancsak megszemélyesítve láthatunk az érmen, nem magyarázza meg kellőképpen előreálló hajtincset. Szilágyi János György segítségével sikerült itt felismerni az ókori *καιρός* = *Occasio*, a megszemélyesített „alkalom” ábrázolását. A görög szobor, Lüszipposz alkotása nem maradt fenn, csak verses vagy prózai leírások alapján rekonstruálták, pontosabban igazi humanista vállalkozással kreálták újra. Alakja olykor keveredik az idő fogalmával is, mert Cicero meghatározása szerint: „*Occasio est pars temporis, habens in se alicuius rei idoneam faciendi aut non faciendi opportunitatem.*” Férfialakban is, nőként is ábrázolhatták a görög vagy a latin terminus megfelelőjeként. Jellemzője mindig az előreálló hajtincs: itt kell megragadni. Koponyája hátul kopasz, aki egyszer elszalasztotta az alkalmat, annak több lehetőség nem adódik. A fogalom is, az

ábrázolás is összeolvadt Fortunával.¹² Ezt tanúsítja Bakócz érmének fölirata is: „Sum dea virtuti iure locata comes”, amely egy Cicerótól vett idézetet (fam. 10. 3.) követ: „Virtute duce comite Fortuna.” Csak a hangsúly más. Hallatlan önbizalom van a betoldott „méltán” (jure) nyomatékosító szócskában. Az üstökön ragadott szerencse, a kedvező Fortuna követi most már méltán és engedelmesen az előtte járó Virtust. Az érem jelképi ábrázolása pedig azt a valódi helyzetet tükrözi, amelyet a velencei követek így fogalmaztak meg Bakócz hazai helyzetével kapcsolatban: „Az ország második királya – nagyobb a tekintélye, mint a királyé – saját hazájában pápa is, király is, egyszóval minden, ami lenni akar.”¹³ Már a pápai tiara is elérhető közelségben lebegett. Mint egykor a Kísértő, úgy csábítja Bakóczot álmában a benne lakó eudaimon:

„Nil non posse tibi deus annuit, annuit astrum
Et fortuna, fides, longa experientia rerum,
Omnia, quae cupias, quae fas est, omnia habebis.”

Ezt írta a kortárs Taurinus abból az alkalomból, hogy mint bíboros bevonult a Vatikánba.¹⁴ Az érem is ezt a pillanatot örökítette meg. Machiavelli a virtussal megfékezett szerencsét a gátak közé szorított folyóhoz hasonlítja, Bakócznál Fortuna már nyíltan kedvence nyomába szegődik.¹⁵ A reneszánsz kor csúcán ugyanez a magabiztosság készítette a Medici családot is, hogy amint Firenzében a hatalmat visszaszerezték, érmet verettek, rajta a tincses Occasio-Fortuna, körülírta pedig: „Duce virtute comite Fortuna.” (1513.)¹⁶

Nem Bakóczon múltott, hogy kicsúszott kezéből a legnagyobb lehetőség. A helyette megválasztott, feleannyi idő, beteges X. Leó pápa végét Rómában akarta kibőjtölni. Ott, ahol ismét Taurinust idézzük: „nusquam fortunae communior area ... modo sint virtutis amantes” (I, 97–98). Azután mégis, eleinte vonakodva, majd hirtelen lendülettel fogott a keresztes háború szervezésébe, hogy mint konstantinápolyi pátriárka jogos székét elfoglalja. Ezúttal azonban alaposan és végleg elhagyta a szerencse.

„Sola manet virtus” – amikor Nagyszombati Márton ezt a sort hangsúlyosan leírta 1515-ben, akkor a nagy lehetőség kétszer is álnokul megcsalta Bakóczot. A hűtlen Fortunát említeni a friss eseményeket követően nem volt ildomos, még kevésbé

¹² K. HEITMANN, *Fortuna und Virtus: Eine Studie zu Petrarca's Lebensweisheit*, Köln–Graz, 1958; H. RÜDIGER, *Göttin Gelegenheit*, Arcadia, I(1966), 121–165; E. CASSIRER, *Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance*, Darmstadt, 1963; R. WITTKOWER, *Chance, Time and Virtue*, Journal of the Warburg and Courtauld Institute, I(1937), 313–321.

¹³ FRANKÓI Vilmos, *Erdődi Bakócz Tamás élete*, Bp., 1889, 5.

¹⁴ Stephanus TAURINUS, *Stauromachia id est cruciatorum servile bellum*, ed. L. JUHÁSZ, Bp., 1944, I, 89–91.

¹⁵ N. MACHIAVELLI, *A fejedelem*, ford. LUTTER Éva, Bp., 1974, 123–124.

¹⁶ O. F. HILL, *A corpus of Italian medals of the renaissance before Cellini*, London, 1930, Nr. 456.

érdemszerző. Különösen, ha a klerikus és az érsek közötti óriási társadalmi különbséget és ugyanakkor a függő viszonyt is figyelembe vesszük. „Sola manet virtus” – írta, alighanem jól ismerve a bécsi professzor Vadianus egy évvel azelőtt megjelent versét:

„Virtus fortunae domitrix, regina quietis,
Solaque qua firmas acies moderamur et arma...
Solaque quae coelo defunctos munera vitae
Cultores comitata locat, seque inserit astris...
Sola paris meritae functis stata praemia laudis,
Et sine te vixisse hominem vel maxima mors est
Et duce te vixisse hominem certissima vita est.
Tu sola es recti species, tu sola fugatrix
Nequiciae, fortuna tuo iacet icta triumpho.”¹⁷

Vadianus verse a leigázott Fortuna fölött triumfáló Virtust magasztalja – gondoljunk az említett vatikáni Héraklész-játékra. De Bakócz meghiúsult terveinek nyomasztó árnyékában Nagyszombati még a célzást is óvatosan elkerüli Fortunára, és máris hálásabb témára tér át: Bakócz maradandó tetteire. Ezek úrrá lesznek a mulandóságon, hírneve fönmarad a világegyetemmel. Ez persze humanista közhely, mert Petrarca szerint (*De remediis utriusque fortunae*, I, 99) a dicsőség mint árnyék jár a Virtus nyomában, de ki ne hallgatta volna újra meg újra szívesen.

Az érdemek között leghosszabban a templomépítő főpappal foglalkozik. Neve ma is a kápolna nemes szépségét idézi számunkra. A kortársaknak sokkal többet jelentett. Egri székesegyházának építkezései után az esztergomi érseki palota, majd a székesegyház helyreállítása következett. A romladozó templom falait, tetőzetét megújította, új tornyot emelt és orgonát építtetett (hangszeres kísérettel zengett a „Dies est letitie” a karácsonyi ünnepeken). Az egyháznak ajándékozott felszerelés néhány remek darabja máig fönmaradt. A reneszánsz fejedelem legnagyobb – és egyben kötelező – dísze volt pompás épületek emelése, mert Augustus is márvány Rómát hagyott maga után. Bakócz mint bőkezű mecénás kitűnő ízléssel hódolt kora nagy szenvedélyének. Az esztergomi érseki palota új szárnyának és szentgyörgy-mezei villájának fölirata – „Dominus adiutor et protector meus” – azt tanúsítja, hogy mindezt Isten dicsőségére tette.¹⁸ Őszinte hit, szerencséjében való bizakodás és fönmaradó hírnevének biztosítása az ő korában jól megfért egymással, kölcsönös feltételezettséggel formálták az ember belső képét.

A Szűz Mária tiszteletére emelt kápolna oltárán ma is ott látható Bakócz térdelő alakja az Angyali üdvözetet ábrázoló dombormű alatt. Ugyanilyen helyzetben

¹⁷ J. VADIANUS, *Carmen maximorum Caesarum Friderici III. patris et Maximiliani filii laudes continens*, Bécs, 1514.

¹⁸ A székesegyház helyreállítása: MTT, 11(1862), 131 alapján idézi BALOGH Jolán, *Az esztergomi Bakócz-kápolna*, Bp., 1955, 8. Az érseki palota és a villa fölirata ugyanott.

látjuk 1513–1515 között készült pecsétjének rajzán is. Így örökdik éberem Mária dicsőségén, erre célozhat Nagyszombati sora:

„Laudibus inuigilas summe genitricis et orbis.”

A világ (orbis) örén nyilván a keresztény világ örét kell értenünk, akitől a török veszély elhárítását várta a keresztény Európa. Ez a „vigília”-gondolat emellett egy Bakócz számára kedves célzást is rejt. Philippo Beroaldo 1503-ban neki ajánlotta *Symbola Pythagorae* című munkáját. (Nem sok ilyennel dicsekedhetett hosszú életében!) Ennek ajánlásában szerepel Bakócz erényei között a „vigília” is, amelyet Nagyszombati itt ügyesen variál.¹⁹

Nagy meglepetéssel szolgál a vers első két sora:

„Salue de numero vatum venerande sacerdos
Qui condis calamis carmina casta tuis.”

Csak úgy érthetjük, hogy Bakócz verset vagy verseket is írt. Egyversű vagy éppen sűrversű főpapjaink közé kell-e őt is sorolnunk, ezt csak találgathatjuk. Janus hagyománya kísértett az esztergomi székesegyház szentélyében Garázda Péter sírkövén, ő is, mint Lászlai vagy Megyericsei, már életében márványba foglaltatta volna saját maga szerzette sűrversét? Vagy a „Laudibus inuigilas” sorban rejlik a megoldás? Az érseksége idején kiadott esztergomi *Ordinarium* (1520) címlapján ott láthatjuk Máriát ölében a kis Jézussal, amint jobbját a térdelő főpapnak nyújtja. A kép hátlapján vers:

„Virginei fecunda parens sine labe pudoris
Qui baiulas summum maxima nympha iouem
Et prebes cupido niveos aurire liquores
Et retines molli femina casta sinu.
Illi funde preces renouet virtutibus orbem
Adiuuet hinc Thomam cardineumque decus.
Distat iter celi: celum tentabimus ire
Si flectas superos in tua uota deos.”

Ilyesféle alkalmi verssel persze a kiadók szoktak kedveskedni, de ez egyszeri alkalmal ugyan miért került a szokásos Szent Adalbert-kép helyére a bíboros alakja? A „distat iter celi...” sort mintha egy megfáradt, égi hazába kívánczó ember írta volna. Ehhez hasonló versével öröködhett az Istenanya dicsőségén is. Nagyszombati ódájának elejére illesztette a költőre való utalást, mintha ez adta volna az alkalmat az egész mű megírására. A Janus-hagyományt folytató vatesek sorába

¹⁹ Ph. BEROALDUS, *Symbola Pythagorae*, Bologna, 1503.

kerülni, mint „litteratus princeps”, ez maradt a reményeiben csalódott öreg főpap számára az áhított cél.

1515 nyarán Bakócz a királyt Bécsbe kísérte. A nagy királytalálkozón évszázadokra eldőlt itt a magyar trónutódlás kérdése. Utoljára élvezhetett még valamit régi dicsőségéből a magyar érsek mint pápai legátus valamennyi északkelet-európai ország fölötti jogkörrel. A bécsi egyetem tanárai alkalmi beszédekkel köszöntötték a legelőkelőbb vendégeket. Bakócz üdvözléséhez egy verset is csatoltak a szerző megnevezése nélkül: *Ad Eundem R. P. Sylvula* címmel.²⁰ Hatvannégy sorban magasztalja Bakóczot, aki méltán emelkedett ekkora méltóságra. Méltán tartja fenn nevét a költő, akit bőkezűen támogatott (Beroaldónál is szerepelt a liberalitas!). Majd ezt olvassuk:

„Ergo prius pulchros linquent sua sydera coelos
Atque ingens uacuum piscibus aequor erit

...

...

...

Quam tantum intereat princeps mitissime nomen
Quam extinguant laudes horrida fata tuas.”

Ezek a sorok megegyeznek Nagyszombati kéziratos versével, és a közéjük zárt rész az ottaninak hosszabb változata. Miután több mint ötven soron keresztül áradt a dicséret, egy fél sorban megbújik az utalás a csapodár szerencse kedvezésére is: „Fortunaeque, obsequiumque nugae.” Záró soraival Bakócz klienseinek sorába ajánlja magát. Nagyszombati Márton, csak ő lehet itt is a szerző, ezt el is érte. Az újonnan elnyert tatai apátság – igaz, hogy szerény – javadalmával 1516 januárjában már be is iratkozott a bécsi egyetemre.²¹ 1518-ban „literarum et scientia merito” választják meg kolozsmonostori apátnak.²² *Sylvulájában* ígéretet tett, hogy Bakóczot további művében fogja majd magasztalni. Ez a kötelező humanista formula mellett ezúttal talán célzás a valóban készülő *Exhortatióra*. Minthogy azonban közben más szelek fújtak, a mű fiókban maradt. Egy alkalmasabb időben, Szalkai Lászlónak írt új ajánlással 1523-ban nyomdába adta. (Az ajánlás szövegén talán nem is igen kellett változtatni, mindkét főpap alulról jött, Bakóczot egyenest ezért ünnepelte a bécsi beszéd 1515-ben!) Így tette azt más is akkor. Hieronymus Balbus például Mátyás király nevét cserélte föl Miksa császáréval egy korábbi műve ajánlásában.²³ Az a Balbus, akinek verseiből is kölcsönözgetett Nagyszombati, többek

²⁰ *Orationes Viennae Austriae ad divum Maximilianum Caes. Aug. aliosque illustrissimos principes habitae in celeberrimo trium regum ad Caes. conventu*, Bécs, 1516, F₂’-G₃.

²¹ GERÉZDI Rabán, *Nagyszombati Márton*, ItK, 62(1958), 121.

²² *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története*, I–XII/B, szerk. ERDÉLYI László, SÖROS Pongrác, Bp., 1902–1916, III, 699–700.

²³ HERMANN Zsuzsanna, *Egy humanista karrierje: Balbi Jeromos*, *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*, 2(1964), 225–243.

között éppen az „Ergo prius...” fordulat alapötletét, amelyet a két Bakócz-ódában is láttunk, de az *Exhortatió*ban is többször előfordul²⁴ – és akinek pályáját talán még műveinél is imitálандóbbnak tartotta.

Az ismertetett kéziratlapon Nagyszombati verse alatt ugyanattól a kéztől származó bejegyzés olvasható, amelyet később kivakartak:

„Ego Thomas ... hunc Breviarium do ... Sancte Marie de...”

A továbbajándékozást tanúsító szöveg segítségével meg lehetett találni azt a kötetet is, amelynek a lapok valaha tartozékai voltak. A méret és a vízjelek azonossága egy 1484-ben Nürnbergben nyomott esztergomi *Breviarium*ra vallottak. Az egymásra illesztett lapokon a szújáratok azonos rajza kétségtelen bizonyíték arra, hogy a rongált szélű, megsárgult lapok valaha az azóta restaurált, kihéberített kötetbe illeszkedtek.²⁵

A *Breviarium* nyomtatott részében az ajánlás alatt az egykori tulajdonosra vonatkozó vers van, részben olvashatatlanul kitörölve:

„Hic liber est Thomae qui nunc...
Dicitur et patriae gloria magna...”

Alatta az évszám talán 1504. Egy harmadik helyen is szerepel ez a possessor vagy ajándékozó, de a szöveg itt is csak részben olvasható:

„Thomas ... Ecclesiae Strigoniensis ...”

A naptári részhez széljegyzeteket fűztek. Március 6-nál a bejegyzés:

„Hac die lata est sententia in Curia Romana pro
Capitulo Strigoniensi et contra Archiepiscopum
Strigoniensem Thomam in causa capellae. Anno domini 1510.”

Itt nem a Bakócz-kápolnáról van szó, hanem a Kanizsay érsek alapította Mária-kápolnáról. Ennek jövedelmét illetően ugyanis a káptalan és Bakócz érsek több mint egy évtizedig harcban állt. A mindkét oldalról kíméletlen eszközöket használó küzdelem 1513-ban egyezséggel ért véget. E viszály egy állomását rögzíti az említett bejegyzés.²⁶

²⁴ „Terra prius fluctus et pontus deserat undas / Astra polum, volucres aethera, piscis aquas, / Quam subeant animo Gaguini oblivio nostra.” H. BALBUS, *Ad Robertum Gaguinum*, in Uő, *Epigrammata*, [Leipzig, 1490?] d₆. Hasonló sorokat lásd THYRNAVIVUS, *Opusculum*, i. m., II, 409–410; III, 176–178; 318–320.

²⁵ MTA Könyvtára, Ráth F., 1042.

²⁶ TT, (1901), 240. A. THEINER, *Vetera monumenta historica Hungariam Sacram illustrantia*, II, Roma, 1860, 554, 576–577; LUKCSICS Pál, *Az esztergomi főkáptalan a mohácsi vész idején: 1500–1527*, Esztergom Évtap-jai, 3(1927), 72, 84; Magyar Sion, 4(1866), 130–132.

Júniushoz följegyezték, hogy 1508-ban megkoronázták a harmadik évét még el nem ért Lajos királyt. (Bakócz koronázta meg!)

A bejegyzések másik csoportja a káptalan liturgikus gyakorlatára vonatkozik. A kötet elején levő üres lapra a változó ünnepek szövegének rendjét, az úgynevezett „hystoriá”-t írták. Ez a rész csak az év második felét tartalmazza. Az első fele az első kötéstáblát követő előzéklapon volt, amely ma már sajnos nincsen meg. Ilyen bejegyzés van a szöveges részben is. Például, hogy a Chorus Strigoniensis a Conceptio Mariae Virginis ünnepén is a Nativitasnál található „hystoriát” használja.

A naptári részbe beírták többek között Paduai Szent Antal, Szent Rókus és Alamizsnás Szent János ünnepét. A július hónap ünnepeit tartalmazó lap alján kéziratosszerű nyomai láthatók, fölötte cím is volt. Töredék szavakon kívül több ma már nem olvasható. Ezt a szövegrészt a kötet fehéritésére használt vegyszer tüntette el.

Az idők folyamán leválasztott lapok és a *Breviarium* bejegyzései alapján a kötet használóiról a következőket állapíthatjuk meg: 1508 és 1518 között Esztergomban voltak. A káptalan liturgikus gyakorlatát érintő módosítások mellett az érsekkel kapcsolatos bejegyzéseket tartalmaz. Tulajdonosa Tamás volt, neve három kiemelt helyen is szerepel, de mindenütt szándékosan eltüntették. Nagyszombati verse a kötet legszembeötlőbb helyén Bakóczhoz szól. Feltételezhetően az érsek *Breviariuma* volt, de erre kétségtelen bizonyítékunk nincsen, mert egyik névbejegyzés sem az ő kezétől való. Egyet Kövesdi Orbán írt be, a másikat az, aki a Nagyszombati-verset, a harmadik pedig ismeretlen írás. Ahol a Thomas keresztnév után az értelmező, azaz „Archiep” vagy „Strig” állott, ott mindenütt durva vakarás van. Elgondolkozhatunk azon, hogy a reneszánsz főpap minden erényével dicsekedő Bakócz Tamás könyvtárából alig ismerünk egy-két darabot. Kevesebbet, mint bármelyik kortársa gyűjteményéből. Ez a *Breviarium* talán elárulta az utódok kíméletlen, de mégsem elég alapos eljárását.

Ha föltételezésünk nem áll, és a *Breviarium* a káptalan más Tamás nevű tagjává volt (kettőről is tudunk ugyanakkor), akkor igen nagy problémát jelent Kövesdi Orbán szalvatoriánus ferences szerepe. Márpedig éppen neki volt alkalma a legtovább, 1508–1518-ig bejegyezgetni a kötetbe. Említettük, hogy személyének azonosítása a Minorita Krónika segítségével volt lehetséges. Az említett helyen Tomori Pál érsek kísérőjeként említik. Tomori katonai pályája delén, 1520-ban mondott búcsút a világnak, és Kapisztrán sírjánál, Szerémújlakon belépett a ferences rendbe. Önként vállalt sorsának alakulásába csakhamar beleszólt az állam érdeke. Többször is kifejezett tiltakozása ellenére pápai felmentést kapott a közös élet szabálya alól, hogy mint kalocsai érsek a déli országrész védelmét megszervezze az újrainduló török támadás ellen.²⁷ A király kérésére érkező pápai felmentés hivatalos kézbesítését Szerémi Györgynek sikerült megelőznie. Az ellesett hírral fölkereste Tomori Pált, amint az éppen a főzelékágyásokat gondozta az esztergomi

²⁷ FRANKÓI Vilmos, *Tomori Pál élete*, Száz, 15(1881), 289–312, 377–396, 723–746.

ferences kolostor veteményeskertjében.²⁸ Tomori vonakodva vállalta a föladatot, amelyről tudta, hogy reménytelen vállalkozás. Szerzetesi fogadalma alól azután se érezte magát fölmentve, viselte továbbra is a cseri barátok öltözetét, és két frátert tartott állandóan maga mellett. A két fráter közül az egyik hosszabb ideig Ivánczi István volt, a rend krónikása, a másik pedig Kövesdi Orbán. Szent Ferenc után most már Kapisztrán példáját követte. Az esztergomi Szűz Máriáról nevezett ferences rendház, ahonnan elindult, IV. Bélától épített szép kőtemplommal és a középkortól már könyvtárral rendelkezett. Itt élt és alkotott egy ideig Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát is mint előljáró. Az 1515-ös rendi káptalan az esztergomi és budai kolostori iskolákat studium generalévá szervezte át, ahol három-három lector tanította az újoncokat többek között az artesre is.²⁹

A rendet Bakócz érsek kitüntető jóindulattal támogatta, olykor más rendek rovására is. Talán azért, mert valaha az ő pályája is a ferences Veronai Gábor püspök udvarából indult el. 1491-től már mint a pápától kirendelt tutor védelmezte őket. Intézkedéseivel és kieszközölt kedvezéseinek egész sorával szolgálta az egyes kolostorok javát. Nagy tervének, a keresztesháborúnak szervezésében is vezető szerepet szánt nekik. A Bakócz-kápolna oltárának menzáján az IHS betűk föltűnő elhelyezése „az obszerváns ferences mozgalom hatásáról tanúskodik. Használata különösképpen sienai Sz. Bernát működése nyomán lett általános. Hozzánk nyilván tanítványa, Capistranói Sz. Jánoson keresztül jutott el” – írja Balogh Jolán.³⁰ Feltételezésünk szerint a rend tagjaiból mindig tartózkodott közvetlen környezetében egy fráter, és ez 1508(?)–tól éppen Kövesdi Orbán volt. Így lehetett alkalma arra, hogy az érsek és a káptalan használatára szolgáló *Breviarium*ba – szerényen csak a legvégén – a saját verseit bejegyezgesse. Bakócz halála után (1521) is az esztergomi rendházban tartózkodott, innen vihette magával Tomori Pál is.

Csábító volna a Kövesden birtokos erdélyi Tomori családra gondolva a kalocsai érsek és Kövesdi Orbán között valamilyen familiáris viszonyt is föltételezni. Ezt azonban, részint mivel a Tomori családok közötti rokonsági kapcsolat bizonytalan, részint mert az országban sok helyütt volt Kövesd helység, csak a lehetőségek között tarthatjuk számon.³¹ Valószínűbb, hogy a Bakócz mellett töltött sok év volt számára az ajánlólevél, meg az, hogy Tomori környezetét az olyan „litteratus” fráterek alkották, mint Ivánczi István, a rend historikusa.

Nyilvánvalóan csak a legsikerültebbnek tartott verseit írta be a *Breviarium* utolsó lapjára. De ezeket fönnmaradásra méltónak ítélte nevével együtt. A költői öntudatnak ez már egy korai megnyilatkozása abban a közegben, ahol az egyén a rendnek csak közkatonája volt. Versei szerény mértékben új szint jelentenek a Jagelló-kori kolostori irodalom világában. A klasszikus és középkori mérték egyaránt könnyen

²⁸ SZERÉMI György *Emlékirata Magyarország romlásáról*, kiad. WENZEL Gusztáv, Pest, 1857, 104–105.

²⁹ BATTYÁN, *i. m.*, 669.

³⁰ BALOGH, *i. m.*, 35.

³¹ A Kövesden birtokos Tomori családról BALOGH Jolán, *Az erdélyi renaissance*, I, Kolozsvár, 1943, 70, 200, 264–265.

kezelése a már említett pálos Csanádi Albertet juttatja eszünkbe, és értő közönséget is feltételeznünk kell.

A *Minorita Krónika* többször hivatkozott helyén az áll, hogy 1526-ban a mohácsi csataterén Tomori érsekkel együtt elesett Kövesdi Orbán obszerváns ferences is.³² Az ország akkori bel- és külpolitikai esélyei fölött talán van helye a vitának. De azt Horváth Jánossal mondhatjuk, hogy „Mohács e kolostori irodalom reménységeinek is nagy temetője lett”. És minthogy e katasztrófa időben egybeesett az egész Európát átformáló ideológiai változással, Magyarországon végleg lezárult egy gazdag, sokszínű művelődéstörténeti korszak. A csonka országrészben reneszánsz főpap nem épített többet márvány székesegyházat, és a Szent Ferenc rendjéből induló költők, Sztárai és Szkhárosi új időknek új dalaival vallottak hitükről.

A következő százötven évben a régi Magyarország jelképe a Corvina lett, Mátyás király csodált könyvtára. Amikor 1686-ban Buda felszabadult, az üszkös romok alatt is annak maradványait kutatták. Egy bolthajtásos földszinti teremben végre néhány, könyveket tartalmazó, rongált ládára bukkantak. De a porlepte, egyszerű kiállítású könyvek között egy se akadt, amelyik a híres, díszes kötetekre emlékeztetett volna. A rongált kötésű, szakadozott könyvekből, ami még megmenthető volt, azt Bécsbe szállították. Ezek között volt, több esztergomi eredetű könyvvel együtt, a Bakócz-Breviárium is. Újabb száz év elteltével, a XVIII. század közepén Kaprinay István magyar történelemre vonatkozó anyagot gyűjtött Bécsben. Kezébe adták a könyvtár még föl nem dolgozott anyagából a *Breviarium*ot is. Kijegyezte belőle a Lajos király koronázására meg a kápolnára vonatkozó adatokat. A verses bejegyzésekről említést se tett, de azt tudta, hogy a kötet Budáról került akkori őrzési helyére.³³ A kötet ekkor már olyan rossz állapotban volt, hogy 1855-ben duplumselejtezés után a könyvtár túladdott rajta.³⁴ Így került antikvárius közvetítéssel Ráth György gyűjteményébe. A kiegyezés táján díszes új kötést kapott, lapjait kifehérítették.³⁵ Nem illett már bele az a néhány megsárgult, telefirkált előzéklap. A könyvkötő újakkal pótolta, de a régit megőrizte. Csaknem száz év telt el ismét, amikor a *Breviarium* és kéziratos lapjai ismét összekerültek.

³² Blasius de ZALKA, *i. m.*, 310.

³³ Budapesti Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Coll. Kaprinai, 2°, XI. kézirata alapján közölte M. G. KOVACHICH, *Scriptores rerum Hungaricarum minores*, II, Buda, 1798, 382–383.

³⁴ Az első tábla belső oldalát képező lapon: „Dupl. rev. 13/12 [18]55”.

³⁵ A Ráth György rendelkezésre készült kötés F. X. Vierheilig wüzburgi könyvkötő munkája, ő őrizte meg a kéziratos lapokat is.